

CARMEN POPESCU

**INTERTEXTUALITATEA ȘI PARADIGMA DIALOGICĂ
A COMPARATISMULUI**

CARMEN POPESCU

**INTERTEXTUALITATEA ȘI PARADIGMA
DIALOGICĂ A COMPARATISMULUI**

**Editura UNIVERSITARIA
Craiova, 2016**

Referenți științifici:

Prof.univ.dr.habil. Cătălin Ghiță

Conf.univ.dr. Nicoleta Călina

Copyright 2016 Editura Universitaria

Toate drepturile sunt rezervate Editurii Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

POPESCU, CARMEN

Intertextualitatea și paradigma dialogică a comparatismului /

Carmen Popescu. - Craiova : Universitaria, 2016

Conține bibliografie

ISBN 978-606-14-1020-0

82.09

NOTĂ ASUPRA VOLUMULUI

O versiune mai scurtă a primului capitol (*Comparatismul literar contemporan, între „violență epistemică” și dialog autentic. Evoluții recente în literatura universală și comparată*) era, la data publicării acestei cărți, în curs de apariție în Actele Conferinței CIL (Creativitate, Imaginar, Limbaj), Craiova, 2016. Comunicarea prezentată la conferință și articolul redactat în urma acesteia are titlul *Comparatismul literar contemporan, între „violență epistemică” și dialog autentic* (Carmen Popescu)¹. Capitolul al II-lea, *Intertextualitatea în contextul comparatismului literar*, dezvoltă articolul *Abordarea intertextuală în contextul comparatismului literar*, publicat în Analele Universității din Craiova, Seria Științe Filologice, Limbi Străine Aplicate, Nr. 1-2/ 2009, Craiova: Universitaria, pp. 342-358 (Carmen Popescu). Pentru acest capitol am folosit de asemenea pasaje din articolul *Intertextual Configurations*, apărut în Analele Universității din Craiova, Seria Științe Filologice, Engleza, Craiova: Universitaria, nr. 1-2/ 2009, pp. 216-229 (Carmen Popescu). Capitolul *Subiectivitate și dialogism intertextual în Eseurile lui Michel de Montaigne* se bazează pe *Referința clasică în opera lui Michel de Montaigne* (I), apărut în Analele Universității din Craiova, Seria Științe Filologice, Literatură Română, Universală și Comparată, Craiova: Universitaria, nr. 1-2/ 2004, pp. 178-192 (Carmen Pascu) și *Referința clasică în opera lui Michel de Montaigne* (II), publicat în Analele Universității din Craiova, Seria Științe Filologice, Literatură Română, Universală și Comparată, Craiova: Universitaria, nr. 1-4/ 2005-2006, pp. 163-177 (Carmen Pascu). *Scriitura de grad secund în romanul „Femeia din Andros” de Thornton Wilder* dezvoltă articolul *Intertextul terențian în „Femeia din Andros” de Thornton Wilder*, apărut în Analele Universității din Craiova, Seria Științe Filologice, Limbi și Literaturi clasice, nr. 1-2/ 2004, pp. 155-164 (Carmen Pascu). *Medeea – un destin literar complicat* are la bază articolul *Medeea – un destin*

¹ Pentru că unele articole au fost semnate Carmen Pascu, iar altele Carmen Popescu, am precizat de fiecare dată în paranteză sub ce nume a apărut articolul.

literar complicat, publicat în Analele Universității din Craiova, Seria Științe Filologice, Limbi și Literaturi Clasice, Craiova: Universitaria, Nr.1-2/ 2005, pp. 64-68 (Carmen Pascu). *Eugène Ionesco și Marin Sorescu în dialog intertextual cu Shakespeare* dezvoltă articolul *Le palimpseste shakespearien chez Eugène Ionesco et Marin Sorescu*, publicat în volumul *Regards francophones sur le théâtre roumain*, apărut sub direcția lui Claire Despierres și Antonie Mihail la Université de Bourgogne, Centre Pluridisciplinaire Textes et Cultures, 2015, pp. 35-45 (Carmen Popescu).

Toate articolele publicate anterior au fost rescrise pentru acest volum, fiind mult amplificate și actualizate sub raportul referințelor bibliografice.

I

COMPARATISMUL LITERAR CONTEMPORAN ÎNTE „VIOLENȚĂ EPISTEMICĂ” ȘI DIALOG AUTENTIC. EVOLUȚII RECENTE ÎN LITERATURA UNIVERSALĂ ȘI COMPARATĂ

Partea teoretică a acestei cărți se ocupă de problema intertextualității și a rescrierii în contextul literaturii universale și comparate. În pledoaria mea pentru integrarea cu drepturi depline a metodei intertextuale în „tabla de materii” a literaturii universale și comparate, voi schița mai întâi un tablou al dezvoltării actuale a celor două domenii, după care voi enunța argumente pentru conexiunea metodologică dorită, cu trimitere la studii de comparatism care înglobează deja teoria intertextualității. De asemenea, am în vedere o serie de concepte, aspecte, direcții și subdomenii ale celor două teorii avute aici în vedere, care sunt convergente sau compatibile și care justifică o dată în plus *dialogul* între metode. De fapt, îmi doresc ca „dialogul” și „comunicarea” să fie cuvintele-cheie ale acestei abordări combinate și cred că intertextualitatea se înglobează în ceea ce s-ar putea numi paradigma *dialogică* sau *dialogală* a comparatismului. Este vorba despre dialogul interliterar, intercultural, dar și despre *dialogismul* înțeles în sens bahtinian, ca intern/ imanent cuvântului, enunțului, textului, conștiinței creatoare și conștiinței receptoare.

Transgresarea granițelor (sau dovedirea că acestea sunt, de fapt, artificiale) este proprie și comparatismului, dar și intertextualității ca metodă: fie că e vorba de zona de demarcație între literaturi naționale sau cea între texte/ discursuri. Comparabilitatea (derivată din universalitatea și transnaționalitatea intrinsecă) și intertextualitatea pot fi percepute fie ca niște trăsături ontologice ale literaturii, fie ca niște constructe critice. Descoperirea (dar și construirea) legăturilor și conexiunilor între elemente independente este, de altfel, un alt element comun comparatismului și intertextualității, care poate sta, de asemenea, sub semnul dialogului, comunicării, conversației (fie și ca metafore) – între subiectivitățile implicate, între texte sau cărți, între literaturi.

1. *Weltliteratur*, un concept relevant în noul context global

Literatura universală și literatura comparată pot fi văzute și ca discipline sau preocupări distincte, dar și ca domenii inextricabile, care se presupun reciproc: mai ales literatura comparată nu poate evita, la un moment dat, să lucreze cu un concept anume de literatură universală. Henry H. H. Remak observa că nu întotdeauna cei care se ocupă de literatura universală folosesc și metoda comparatistă într-un sens strict:

„Literatura comparată cere ca o operă, un autor, un curent sau o temă să fie cu adevărat comparate cu o operă, autor, curent sau temă din altă țară sau din altă sferă; dar o colecție de eseuri despre, să zicem, Turgheniev, Hawthorne, Thackeray și Maupassant, sub aceeași copertă, ar putea foarte bine să fie numită *Figuri ale literaturii universale*, fără să conțină nicio comparație sau poate numai incidental” (Remak 1961: 13).

Iar în articolul *Comparisons, World Literature and the Common Denominator*, Haun Saussy respingea echivalarea între literatură comparată și literatură universală, observând că aceasta din urmă ar trebui tratată mai degrabă ca un „punct de pornire”, decât ca un „scop”, pentru a lăsa loc acelor „proiecte comparatiste care au ca obiect lucruri și relații care nu sunt parte din lume – încă” (2011: 63).

Modul în care înțelegem astăzi literatura universală (care este, de altfel, și obiectul de studiu, dar și disciplina care îl studiază), este, bineînțeles, influențat de modul în care ne reprezentăm „universul” (sau mai degrabă „lumea”, „globul”, „planeta”), și, în același timp, de modul în care înțelegem *universalitatea*. Aceasta a fost percepută uneori ca o calitate intrinsecă a operelor, alteori ca interesul uman stârnit de universuri literare diferite, dar și asemănătoare cu propriul nostru Weltanschauung, și, în ultimul timp, chiar ca un abuz ideologic (sau doar intelectual, cognitiv) săvârșit asupra diferenței ireductibile (dacă suntem relativiști „extremi”).

După Sarah Lawall, în introducerea la *Reading World Literature*, a citi literatură universală (literatura „lumii” – world literature) înseamnă „a citi *pentru* lume”, „a recunoaște lumile implicate în text” și a citi „trans-cultural” (1994: 3). Cât de mare sau

mică, de apropiată sau depărtată, de omogenă sau eterogenă este această „lume” cu care operăm, când se pune problema de a „cartografia geografiile mișcătoare ale literaturii lumii de azi?” (D'haen et al. 2012b: XVIII). Între mitizare și demitizare, utopism și realism, discuțiile actuale despre literatura universală/ mondială angajează sensurile diverse ale *globalizării* (sau *mondializării*) precum și problematizările recente ale *planetarității*. Mai sunt implicate aici conotații axiologice (universalitatea ca *valoare* și criteriile acesteia) care deschid problema foarte spinoasă a canonului, canonicității și canonizării². Suficient de complicate la nivelul sistemului literar național, acestea dobândesc dificultăți suplimentare atunci când dezbaterea se proiectează la nivel internațional, într-un sistem de sisteme sau polisistem (Even-Zohar 1990). Și dacă adoptăm această perspectivă, care dobândește tot mai mult credit în discursul unor comparațiști, și sub influența teoriei despre sistemele mondiale a lui Emmanuel Wallerstein, ce fel de relații se stabilesc aici, între centre/ metropole și periferii/ foste colonii, între literaturile mari, prestigioase și cele periferice, semi-periferice sau „mici”? Evident, organizarea sistemelor literare internaționale tinde să reproducă asimetriile vizibile în sistemele economice și politice globale, dominate de logici capitaliste, comerciale și hegemonice. Pascale Casanova, de pildă, sesizează, în cadrul acestui sistem global pe care îl numește ironic „republica mondială a literelor” (2007), relații între dominați și dominatori, între literaturi dependente și independente/ autonome.

În noile condiții ale globalizării, nici chiar distincția între *național* și *internațional* nu mai este atât de clară, mai ales dacă ținem seama de tendințele actuale de deconstruire a conceptului de *națiune*. Într-un astfel de context, nu numai statele naționale, ci și literaturile naționale pot să apară ca niște artefacte, ca niște *invenții* potrivite

² În *Mapping World Literature: International Canonization and Transnational Literatures*, Mads Rosendahl Thomsen vorbește despre literatura *transnațională* sau *postnațională*, concept înrudit cu literatura universală, și despre canonizarea internațională, care are o logică diferită și valori diferite în raport cu canonizarea națională. Canoanele internaționale sunt „constelații de opere cu trăsături tematice și formale comune” (2008: 3), un exemplu de autor canonizat pe plan internațional fiind Borges, care a scris în spațiul *dintre* literatura universală și cea națională (*Ibidem*: 4).

pentru o anumită epocă, dar care acum tind să-și piardă din relevanță. Preocuparea actuală pentru scrierea de istorii literare transnaționale și comparative este grăitoare în acest sens³. Câtă vreme literatura națională continuă însă să fie cea scrisă într-o limbă anume, se va pune în continuare problema (in)vizibilității internaționale, a acceptării și consacrării de către „centru” și, bineînțeles, se va pune problema rolului pe care îl au traducerea în procesele de consacrare și *universalizare* a unor texte, autori, literaturi.

În introducerea la *World Literature in Theory*, David Damrosch observa că „tipare tot mai complexe ale călătoriei, emigrației și publicării fac ca limbile și literaturile «naționale» să aibă un caracter tot mai internațional” (2014: 1). Și prin tematica abordată, dar și prin opțiunea lingvistică, mulți scriitori de azi accentuează dimensiunea *transnațională*⁴ a literaturii, fie că scriu despre migrație și hibriditate culturală, despre efectele globalizării și ale decolonizării, fie că aleg să scrie într-o altă limbă decât cea nativă (de preferință una de circulație, și de preferință engleza). Să deducem de aici că literatura acestor scriitori contemporani este „literatură universală” într-o măsură mai mare decât alte forme de scriitură, care au nevoie de mai multă mediere (traduceri, glose culturale, istorice, antropologice) pentru a deveni *Weltliteratur*? Nu cred că răspunsul la această întrebare poate fi simplu. Aș vrea doar să observ că aceste strategii, chiar dacă nu rezultă dintr-un calcul cinic de a obține mai ușor consacrarea, ci din preocupări autentice pentru probleme arzătoare ale condiției umane în noile circumstanțe planetare, pot avea efectul de a confirma și legitima „mașinăria” deja existentă a internaționalizării⁵, cu implicațiile ei neo-coloniale și cu tendința de a *mcdonaldiza* diferența culturală.

Tocmai ca răspuns la provocările globalizării, cu presiunile pe care aceasta le pune asupra negocierilor identitare și a discursurilor culturale, trebuie văzută și reconsiderarea recentă a conceptului de *literatură universală* (mai ales în bibliografia de limbă engleză), astfel încât s-a putut vorbi și de o „întoarcere” a literaturii universale,

³ Vezi analize asupra acestor tipuri de lucrări în Terian (2013b: 75-88) și Fotache (2013).

⁴ De remarcat, în acest sens, studiul lui Paul Jay, *Global Matters: The Transnational Turn in Literary Studies*, 2010, care acreditează ideea unei *cotituri* transnaționale în studiile literare.

⁵ Cea descrisă atât de amănunțit de Pascale Casanova (2007).